

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СУДОВОЇ ВЛАДИ ЯК ОКРЕМОЇ ГІЛКИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

Одним з різновидів державної влади є судова влада, основним призначенням якої є здійснення правосуддя, яке являє собою вид державної діяльності, спрямованої на розгляд і розв'язання певних соціальних конфліктів, пов'язаних із здійсненням або припущеним порушенням норм права.

У численних джерелах, які стосуються визначення сутності судової влади, на жаль, досить однобічно висвітлюється її зміст, оскільки не розкривається її характеристика як окремої гілки державної влади.

Так, одні дослідники, визначаючи, що судова влада у відповідності з теорією розподілу влади є самостійною і незалежною сферою публічної влади, основну увагу приділяють системі органів дії влади, характеристиці їх повноважень [1, 6–7].

Інші обмежуються лише ствердженням, що державна влада є гілкою державної влади, а її суттєвою відмінністю є те, що вона може реалізуватися лише державними судами, які входять до складу судової системи [1, 6–7].

Окремі вчені вважають, що судова влада із відповідністю до теорії розподілу влади є самостійною і незалежною сферою публічної влади (поряд з законодавчою і виконавчою) і являє собою сутність повноважень по здійсненню правосуддя [2, 106].

Нарешті окремі автори, поряд з історією виникнення судової влади, починаючи з античних часів і до нашого часу, характеристикою судової системи України, її складових та повноважень зазначають, що судова влада є однією з гілок державної влади, основним завданням якої є здійснення правосуддя, яка взаємодіє з законодавчою і виконавчою владою на засадах принципу поділу влади і не може мати ні повноважень, ні засобів для оцінки державної політики, що реалізується парламентом, президентом та урядом, і, водночас, саме вона повинна мати всю необхідну владу (виникає питання — яку?) для захисту прав і свобод особи, вирішення правових спорів та забезпечення додержання конституційності всіх правових актів у державі [3, 110].

У цьому визначенні досить багато непорозумінь, зокрема щодо оцінки державної політики, що реалізується парламентом, президентом та урядом. Виникає закономірне питання, а як же бути з актами Конституційного Суду України, в яких, крім правової оцінки актів цих органів, в більшій або у меншій мірі оцінюється і політика.

Незрозуміло, яку власну, необхідну владу повинна мати судова влада.

Одночасно зміст судової влади як виду державної влади та особливості, які притаманні лише їй, у визначенні не розкриті.

У демократичних державах аксіомою є правило, згідно з яким як сама держава, так і об'єднання громадян, перш за все політичні партії, нарешті, громадяни, повинні співвідносити свої дії з правом.

Проте розбіжність їх інтересів, різне розуміння права є природним, що породжує правові конфлікти. Прийняття законів представницькими органами, виконання цих актів виконавчою владою самі по собі не можуть попередити такі конфлікти і забезпечити неухильне додержання прав всіма його суб'єктами, тобто забезпечити правопорядок правоохоронними органами, перш за все судовими.

Вірне розуміння співвідношення права і судів досить точно виражено принципом, який з давніх часів існує у Великобританії: «Право там, де є засоби його захисту (ubi jus ubi remedium)».

Особливістю судової влади є те, що, будучи учасником здійснення всіх функцій держави, вона одночасно є незалежною по відношенню до інших гілок влади.

У будь-якій державі, особливо у демократичній, виконавча влада є найбільш небезпечною для суспільства і особи, оскільки саме від неї йде головна загроза правам і свободам людини і громадянина.

Ця небезпека урівноважується законодавчою владою, яка приймає закони, а також судами, які, застосовуючи право, по суті контролюють виконавчу владу.

Незалежна судова влада, таким чином, стає серцевиною демократичної держави і конституціоналізму, головною гарантією свободи народу.

Отже, на підставі викладеного, відзначимо дві основні складові судової влади, які далеко не завжди виділяють вчені: її незалежність по відношенню до двох інших гілок державної влади та її спроможність контролювати виконавчу владу.

Одночасно, на жаль, слід відзначити, що судова влада за своєю правовою та матеріально-технічною базою, є найбільш слабкою з трьох гілок влади, проте, захищаючи конституційні свободи, суд ставить себе в становище посередника між державою і фізичними і юридичними особами. Але посередницька роль може бути ефективною лише в тому випадку, якщо вона спирається на довіру з двох сторін, якщо є реальними незалежність, професіоналізм, непорушність судового апарату, рівність всіх перед судом.

Судова влада повинна не піддаватися політичним впливам. Не можна взагалі відгородитися від політики, оскільки судова влада є складовою частиною держави, а держава, у свою чергу, є формою політичної організації суспільства. Теж можна сказати і про право, застосувати яке покликані судові органи, вони порушуються завдяки політичній боротьбі і в певному сенсі служать знаряддям політики. Саме тому юстиція стикається з політичними проблемами, а судді, як і інші люди, не можуть не мати власних політичних поглядів.

На жаль, в Україні судова влада ще не зайняла належного місця у суспільному житті. Громадяни, виховані у своїй масі у тоталітарний період, не мають довіри до судової влади з точки зору її відданості законності і справедливості, не розглядають суд як їх захисника. За оцінками соціологів більш 65% населення України незадоволені діяльністю судів.

Цьому сприяють неукомплектованість судового корпусу, корупція, недостатнє фінансування судів, юридична підготовка багатьох з них.

Саме усунення цих недоліків є основним завданням судової реформи, яка проводиться в Україні.

На підставі викладеного можна з'ясувати місце судової влади у системі органів державної влади України, яке у вирішальній мірі визначається положенням про розподіл єдиної державної влади, закріпленим у ст. 6 Конституції України.

Судова влада визнається як різновид єдиної державної влади поряд з законодавчою та виконавчою владою, її органи характеризуються самостійністю, що виявляється у незалежності суддів, які підкоряються лише Конституції України і закону.

Судова влада, на підставі ст. 125 Конституції України, належить не лише найвищому судовому органу у системі судів загальної юрисдикції, а й вищим судовим органам спеціалізованих судів в особі відповідних вищих судів, апеляційних та місцевих судів.

Принцип розподілу влади не лише розподіляє функції державної влади між її гілками, але й встановлює їх самостійність і взаємну урівноваженість. У цій системі суди пов'язані з законодавчою й виконавчою владою, обов'язковістю застосовувати закони та інші нормативно-правові акти, а також відносно призначення суддів на їх посади.

Проте судова влада наділена можливістю фактичного скасування указів Президента України, постанов уряду, якщо вони будуть визнані нею неконституційними.

Судова влада повністю самостійна у винесенні судових рішень і вироків, проте їх виконання належить до обов'язків виконавчої влади. Функції і повноваження судових органів, таким чином, служать певною противагою по відношенню до двох інших гілок влади, а у сукупності з ними утворює єдину державну владу.

Принцип розподілу влади полягає і в тому, щоб взаємний контроль і збалансованість повноважень не призвели до привласнення повноважень судової влади будь-якою іншою владою, оскільки судити не в праві ні органи законодавчої, ні органи виконавчої влади.

З другого боку, судова влада не повинна займатися нормотворчістю, підмінювати законодавчі органи, втручатися у прерогативу виконавчої влади. Разом з тим судова практика, безумовно, впливає на спрямованість законодавчої діяльності, а також виправляє багато помилок органів виконавчої влади. Більш того, своїм тлумаченням норм права в процесі його застосування суди виявляють дійсний зміст правових норм, які часто відрізняються від закладених в них положень.

Судова влада в Україні здійснюється на підставі чотирьох видів судочинства: конституційного, цивільного, адміністративного і кримінального.

Найменш чітко у Конституції України визначені основи організації і діяльності судової гілки влади. Це пояснюється тим, що протягом багатьох років в Україні, як і в усьому Радянському Союзі, проводилась політика фактичного нехтування суду, бо суд, як і право взагалі, розглядався як «чужий», як спадок капіталізму.

Ігнорування судової влади якоюсь мірою давалося взнаки й в період існування незалежної України. Зокрема, судова система, її побудова і діяльність свідчили про те, що ця гілка державної влади, на жаль, працює далеко не так, як того вимагають загальновизначені стандарти демократичної правової держави. Перш за все, стосовно самої системи організації судової влади, яка здійснює правосуддя в Україні.

Конституція України, на нашу думку, не дуже чітко визначає систему судів України. Так, у ст. 124 Конституції України встановлюється, що «судочинство здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції». При цьому, згідно зі ст. 125 Конституції, судами загальної юрисдикції визнаються і суди, що базуються на принципі їх спеціалізації. У цій статті визначається також, що «вищими судовими органами спеціалізованих судів є відповідні вищі суди». У зв'язку з цим виникають природні запитання: які саме спеціалізовані суди організуються в Україні, чи можна спеціалізовані суди відносити до судів загальної юрисдикції, нарешті, чи можна Верховний Суд України вважати вищою судовою інстанцією стосовно спеціалізованих судів?

Згадані проблеми мали бути вирішені шляхом проведення судово-правової реформи, яка розпочалася в Україні у 1993 р., згідно з прийнятою Верховною Радою України Концепцією судово-правової реформи в Україні, що набула динамічного розвитку після 1996 р. на основі принципів, закріплених у Конституції України.

Великого значення у судово-правовій реформі надавалося втіленню у життя концепції правової держави, що означало: поділ державної влади на законодавчу, виконавчу та судову; законність у всіх сферах життя держави та суспільства; встановлену законом незалежну судову владу; безпосередній судовий захист прав і свобод людини та законних інтересів громадянина; судовий захист фізичних та юридичних осіб як суб'єктів суспільних відносин; пряму дію норм Конституції та законів України; захист від незаконного затримання, обшуку та арешту; незворотню дію законів щодо учасників суспільних відносин, права і свободи яких реалізуються тільки за їх волевиявленням; гарантії на право звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина; розгляд у судах справ, які охоплюються правовим регулюванням суспільних відносин.

Судова влада у державі виступає як незалежний інститут в ієрархії структури державної влади. На користь цього свідчить той факт, що компетенція і повноваження органів судової влади закріплені у спеціальному розділі Конституції України. Органи судової влади є судами права та фактів, вони дають оцінку конституційності та законності актів суб'єктів законодавчої й виконавчої влади, актів Президента України і не оцінюють їх з позицій доцільності.

Суди прийнятими рішеннями не дають оцінки діяльності державних органів, не підмінюють їх, не втручаються у їхню діяльність і не можуть творити норми права. У рішеннях судів виявляється правова позиція суддів, яка має бути вільною від практичної доцільності та політичних поглядів. Це безпосередньо стосується і Конституційного Суду України, який не може розглядати будь-яке

питання за власною ініціативою (крім власного Регламенту), не наділений функціями попереднього контролю за актами, які видаються органами державної влади. Жоден із судів не повинен втручатися у діяльність політичних сил, починаючи з начального етапу підготовки та прийняття законів та інших правових актів.

Судова влада зобов'язана діяти згідно з Конституцією і законами України. Саме у цьому знаходить прояв державно-владна сила судової влади, яка не повинна нехтувати своїми принципами, має завжди діяти в ім'я закону і справедливості. Саме висока місія суду дає підстави будувати громадянське суспільство, члени якого та їх об'єднання користуються широким колом прав і свобод, а всі їх взаємовідносини будуються на основі права.

Використовуючи притаманний тільки судовій владі спосіб розв'язання конфліктів інтересів, остання здійснює правосуддя, виступаючи регулятором відносин суб'єктів суспільства та забезпечуючи відповідність цих відносин нормам права. Для цього має бути гарантовано право будь-якого суб'єкта суспільних відносин на судовий захист своїх інтересів, зокрема від дій виконавчої влади, що й забезпечується поданням позовної заяви (скарги) до суду.

Багато з перелічених проблем організації і здійснення судової влади в Україні знайшли своє розв'язання в Законі України «Про судоустрій України» від 7 лютого 2002 р., який набрав сили з 1 червня 2002 р. [4].

Новий Закон за своєю сутністю об'єднав правовим регулюванням такі важливі напрями: організацію судової влади та здійснення правосуддя; визначення системи судів загальної юрисдикції, основні вимоги щодо формування корпусу професійних суддів; систему та порядок здійснення судового самоврядування; встановлення загального порядку забезпечення діяльності судів.

Такий обсяг правового регулювання притаманний кодифікованим актам. У перспективі імовірно перетворення цього комплексного Закону на Судовий кодекс, який за предметом регулювання має створити достатню правову основу для функціонування судової влади в Україні. Закон України «Про судоустрій України» можна вважати багатоматричним законом, що умовно завершив перший етап судової реформи. Це означає, що у вказаному законі знайшли втілення конституційні принципи побудови і організації судової влади в Україні. В матеріальному праві закріплені основні засади судового ладу, визначена ієрархія інстанцій правосуддя, передбачені органи судового самоврядування. Системний порядок розгляду парламентом України процесуальних кодексів — цивільного, кримінального, адміністративного — має забезпечити єдність процесуальних форм реалізації функцій та повноважень усіх органів судової влади.

До цього було прийнято (21 червня 2001 р.) пакет законів України, якими було внесено доповнення та зміни до чинного законодавства і, таким чином, втілено основні найважливіші конституційні вимоги стосовно здійснення правосуддя, закріплені як в Основній частині, так і в Перехідних положеннях Конституції України. Етап «малої судової реформи» засвідчив плідну роботу Верховної Ради України, її профільних комітетів, робочих груп, які склалися з практиків-юристів та вчених.

Як зазначалося, відповідно до засад організації судової влади в Україні, остання реалізується шляхом здійснення правосуддя у формі цивільного, господарського, адміністративного, кримінального, а також конституційного судочинства. При цьому судочинство здійснюється судами загальної юрисдикції та Конституційним Судом України.

Судову систему України становлять суди загальної юрисдикції та Конституційний Суд України.

Суди загальної юрисдикції становлять єдину систему судів, а Конституційний Суд України є єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні.

Новий Закон ставить за мету привести компетенцію судів у відповідність до вимог правової держави. Йдеться про те, що реальне коло політичних, майнових і особистих прав і свобод суб'єктів суспільства раніше визначалося не законами, а принципами права і судова система фактично складалася із загальних судів, у тому числі військових і арбітражних. Продовжує існувати Міжнародний комерційний арбітражний суд, який має окремий статус, але теж потребує певних змін щодо формування взаємовідносин із системою правосуддя.

Виходячи з цієї позиції, слід відзначити, що реформування судової системи, проведене відповідно до Концепції судово-правової реформи в Україні (затвердженої 28 квітня 1992 р.), досягло головного призначення — до сфери судових повноважень віднесено багато категорій суспільних відносин, однією з яких є право громадян на звернення за судовим захистом у конфліктах з роботодавцями, чиновниками державного апарату, представниками виборчих комісій тощо. Хоча багато положень вказаної Концепції ще не реалізовані, вона залишається актуальним документом. Йдеться, зокрема, про формування спеціалізованих судів (адміністративної юстиції та інших, які утворюються Президентом України), створення нових судів вищої інстанції — спеціалізованого Апеляційного суду України та Касаційного суду України.

Правова конструкція цих судів досить складна, оскільки, наприклад, Апеляційний суд, за існуючим цивільним процесуальним законодавством, не зв'язаний доказами, що були розглянуті у місцевому суді, і може розглядати справу як за матеріальним обсягом, так і за її процесуальним проведенням у першій інстанції. До складу Касаційного суду України входять судові палати з цивільних та кримінальних справ, а також військова палата. Функціонування вказаних органів системи правосуддя прямо залежить від підсудності справ, які ще не визначені процесуальними законами [5, 7].

Актуальною проблемою, яка вимагає свого вирішення, є утворення суду присяжних.

Незважаючи на прийняття Закону «Про судоустрій України», судова влада ще залишається дуже слабкою, по суті не реформованою до кінця, що не відповідає вимогам розвитку демократії в країні на сучасному етапі її розвитку, яка в силу цих причин залишається послухною, корумпованою служницею, в обмін на підвищення заробітної плати, призначення на посаду, перш за все, виконавчої влади. Остання неминує веде до порушення принципу верховенства права, розбалансуванню всього державного механізму.

Перехід від президентської форми правління до парламентської моделі державної влади в кінцевому підсумку нічого не змінив.

На цю закономірність звертав увагу ще Наполеон I Бонапарт, який зазначав, «що по суті назва і образ правління не мають ніякої важливості, є тільки правосуддя, яке надається громадянам, і вони урівнені у правах, держава управляється добре».

Саме тому найважливішу роль в системі розподілу державної влади повинна відігравати саме судова влада і, в першу чергу, її демократична форма — суд присяжних.

Тобто одну з найбільш ефективних форм захисту своїх прав і свобод Український народ зможе набути в тому випадку, коли положення ст. 124 Конституції України та відповідних статей Закону «Про судоустрій України» щодо утворення суду присяжних буде реалізовано, адже до цього часу вони не утворені, незважаючи на те, що в інших державах, зокрема в Росії, вони плідно працюють, оскільки саме суд присяжних — це єдина форма правосуддя, у здійсненні якої народ бере безпосередню участь.

Небажання влади виконувати закон щодо утворення суду присяжних призводить до нерозв'язаних політичних конфліктів, оскільки єдина за своєю природою влада народу тільки тоді гарантована від узурпації, коли всі гілки влади не лише формуються, але і контролюються народом.

Отже, можна стверджувати, що про рівень свободи народу в державі можна судити лише по наявності у складі її судової системи суду присяжних. У формі суду присяжних захист прав і свобод людини і громадянина від свавілля виконавчої влади стає справою самого народу і в повній мірі залежить від його культури, правосвідомості і природженого почуття справедливості.

Разом з тим суд присяжних зможе відіграти свою позитивну роль лише за умови, якщо самі громадяни в особі присяжних зможуть проявити співчуття і здоровий глузд при розв'язанні кожної конкретної кримінальної або цивільної справи. Лише об'єднані ідеєю соціальної солідарності люди мають шанс захищати життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку один одного в якості найвищої соціальної цінності і відбутися як нова і монолітна «європейська нація» — Український народ.

Послідовне проведення в життя принципу розподілу влади вимагає, щоб всі гілки влади в рівній мірі підлягали обранню і контролю безпосередньо і виключно народом.

На жаль, в Україні до цього часу лише парламент і глава держави обираються безпосередньо народом, судова ж влада, у відповідності до ст. 128 Конституції України, формується двома іншими гілками влади, незалежно від волі народу. Отже, вже на цьому вихідному етапі формування судової гілки влади закладаються умови для порушення принципу розподілу влад, оскільки правосуддя одвічно потрапляє в залежність від тих самих гілок влади (законодавчої і виконавчої), які, у свою чергу, підлягають судовому контролю.

Зрозуміло, що у керівників законодавчої та виконавчої гілок влади виникає

спокуса використовувати суддів у політичній боротьбі, враховуючи свою роль у призначенні на посаду у порядку ст. ст. 128 та 148 Конституції України.

На жаль, наша країна після проголошення своєї незалежності і визнання демократичних принципів прогресивних країн світу відмовилася від існуючого у СРСР порядку обрання суддів безпосередньо народом.

Проте ще в період середньовіччя була визначена істотна відмінність щодо формування судової влади, яка визначалася формулою: «при монархії правосуддя виходить від короля, а при республіці воно повинно виходити від народу».

Отже, при будь-якому іншому способі формування судових установ основоположний принцип розподілу влад стає юридичною фікцією, оскільки при цьому кожне відгалуження єдиної за своєю природою влади народу здатне відриватися від своїх народних коренів. Тобто для підтримки дійсного балансу сил між бажаним і справжнім, використання системи стримання і противаг України як ніколи потребує суду, який повинен демократично формуватися безпосередньо народом.

Уявляється необхідним і відновлення інституту мирових суддів, безпосередньо обираємих народом, які існували на підставі учредження судових установлень від 20 листопада 1864 р. і які функціонують у Російській Федерації на підставі Закону «Про мирові суди Російської Федерації» від 17 грудня 1998 р. Зокрема під юрисдикцією цих суддів відійшло більш як 60–70% цивільних і приблизно 20% кримінальних справ [6, 549; 7, 650–651; 8, 436–437].

Виходячи з наведеного, уявляється доцільним утворення в Україні такої організації судоустрою, при якому у сполученні з присяжними обрання професійних суддів загальної юрисдикції здійснювалося б безпосередньо народом (зокрема, населенням відповідних територіальних громад) виключно з числа провідних адвокатів, практикуючих не менш як п'ятнадцять років, що дозволило б в країні сформувати дійсно незалежне і справедливе правосуддя.

Література

1. Організація судової влади в Україні / За ред. А. О. Селівапова. — К.: Юрінком-Інтер, 2002.
2. Мучник А. Г. Коментарій к Конституции Украины. Кн. 1. — К.: Парлам. изд-во, 2000.
3. Коментарій к Конституции Украины.
4. Голос України. — 2002. — 19 берез.
5. Осетипський А. Утвердження авторитету суду в контексті судової реформи // Право України. — 2006. — № 4.
6. Козлова Е. И., Кутафий О. Г. Конституционное право России. — М.: Юристъ, 2005.
7. Баглай М. В. Конституционное право Российской Федерации. — М.: ИОРМА, 2006.
8. Конституційне право України. — К.: Юрінком-Інтер, 2004.